

11. *Іваннікова Л. В.* Невтомний катеринославський етнограф / Л. В. Іваннікова // Бористен. – 1998. – С. 9–10.
12. *Світленко С. І.* Визначні діячі українського національного руху пореформеної доби в Катеринославі / С. І. Світленко // Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження. – Д., 2004. – Вип. 1. – С. 37–52.
13. *Світленко С. І.* Ідейні погляди та суспільно-політична діяльність Г. А. Залюбовського / С. І. Світленко // Дослідження з історії Придніпров'я: історико-краєзнавчі дослідження : [зб. наук. пр.] / С. І. Світленко. – Д., 1991. – С. 37–52.
14. *Світленко С. І.* Суспільний рух на Катеринославщині у 50 – 80-х роках XIX століття : [моногр.] / С. І. Світленко. – Д., 2006.
15. *Степовий В.* [Дорошенко Д. І.]. Пам'яті Г. А. Залюбовського, українського етнографа Катеринославщини / В. Степовий [Д. І. Дорошенко] // Дніпрові хвилі. Українська часопись. – 1913. – № 2. – С. 17–21.

Надійшла до редколегії 15.10.2008 р.

УДК 94(477) «1850/1891»

С. П. Маслюченко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

СЕРГІЙ ПОДОЛИНСЬКИЙ В КУЛЬТУРНО- НАУКОВОМУ ЖИТТІ УКРАЇНИ

Аналізуються проблеми напрямків культурної та наукової діяльності Сергія Подолинського, його місця в культурному житті України 60-х – початку 80-х рр. XIX ст.

Сергій Подолинський належить до когорти видатних діячів свого часу, його суспільно-політичні погляди часом відзначалися розпливчастістю, однак завжди мали логічне пояснення. Діяння Подолинського визначалися високою активністю та громадською спрямованістю. Вивчення особи Сергія Подолинського у культурно-науковому житті є актуальною науковою проблемою, вирішення якої значною мірою буде сприяти розумінню особливостей розвитку сучасного йому культурного середовища і в цілому історичного процесу з кінця 60-х років до початку 80-х рр. XIX ст.

Попередні історіографічні студії не мали системного характеру до вивчення проблеми ідеології Сергія Подолинського і його культурної та наукової діяльності. Першим подав біографію діяча Михайло Грушевський, однак потім протягом кількох десятиліть особа С. А. По-

© С. П. Маслюченко, 2008

долинського залишалася поза увагою наукового загалу. З 50-х років ХХ століття почалося висвітлення ідейних концепцій Подолинського в річищі «вульгарного» марксизму і дослідження залишалися поверховими і далеко не вичерпними. У 70-ті рр. відбулося пожвавлення в історіографії стосовно особи Сергія Подолинського. Однак попри наявні успіхи особа залишалася заідеологізованою. З 90-х рр. починається сучасний етап у вивченні біографії, діяльності, поглядів діяча. Видаються його твори, листи, документи, що дають змогу прослідкувати нам основні моменти його життя, діяльності та ідеології. Однак ще й до сьогодні залишаються не вивченими у своєму синтезі наукові погляди та новаторства Подолинського, його роль у культурному житті суспільства.

Джерельна база роботи ґрунтується на опублікованих працях С. Подолинського та на інших матеріалах, що вже введено до наукового обігу. Джерела, на яких побудована робота, можна розподілити на кілька груп: праці Сергія Подолинського, листи С. Подолинського до різних суспільно-політичних діячів та офіційні документи біографічного характеру.

Походив Сергій Подолинський із багатой родини, що займала високе місце серед київської еліти. Сімейні корені належали до різних культурних та етнічних ліній: польські, французькі, російські, українські, тюркські. Зростав Сергій Андрійович переважно в селі Ярославці, що належало родині Подолинських, лише зрідка їздивши до Києва, де родина мала будинок у престижному районі Липок. Навчанням молодого дворянина займалися приватні гувернери, яких запрошував Андрій Подолинський (жодного прізвища перших вчителів Сергія не вдалося з'ясувати). Виховувався Сергій у найкращих традиціях тодішнього суспільства, виховувався як справжній дворянин. Безсумнівно, що й домашня атмосфера впливала на формування Сергія (на превеликий жаль, Сергій Андрійович не залишив споминів про своє дитинство та юність, і тому не можна точно вказати на окремі аспекти виховання). Сергія виховали елегантним, інтелігентним, навіть аристократичним юнаком, за що він був критикований пізніше російськими радикальними народниками бакунінцями, та навіть одним із найбільших своїх соратників пізнішого українського періоду, Михайлом Павликом [7].

Однак попри аристократичну форму та зміст виховання та навчання Сергій Подолинський не був поставлений у вузькі рамки свого формування. Сергій Київський, племінник Андрія Івановича Подолинського, в біографічних записках про родину Подолинських говорить, що «останній з пушкінської плеяди» Андрій Подолинський на початку 60-х років потрапив під вплив «модних тоді теорій» про надання пов-

ної свободи молоді у сфері її інтелектуального і морального розвитку [1]. Отже, Сергій розвивався, найпевніше, маючи достатньо свободи, і робив власні висновки з багатьох питань, що ставив перед ним його допитливий розум. Сергій з юних літ розвивався самодостатньо, постійно прагнув до самовдосконалення.

З ранніх років С. Подолинський ознайомився з найкращими творами західноєвропейської літератури, філософії, науки. У сім'ї часто спілкувалися французькою мовою (популярність вживання французької мови у сім'ї підтверджується тим, що листи до матері з Франції Подолинський пише саме французькою мовою), і Сергій її прекрасно вивчив. Це підтверджує й висока оцінка з французької мови на випускних іспитах в гімназії [12].

Безумовно, до оточення Сергія Подолинського доби дитинства та юності входили селяни, які жили поряд. Достовірно невідомо чи дозволяли батьки бавитися хворобливій дитині з сільськими дітьми, але навряд чи можливо було відгородити хлопця від селян. На мою думку, Сергій мав часті контакти з дітьми селян, тому що пізніше він прекрасно розумів суть проблем селянства, мав безмежну любов до рідного народу. Селянство складало окремий елемент на шляху становлення світоглядних орієнтирів Сергія Подолинського, зокрема його україно-фільських потягів.

У травні 1866 р. Сергій Подолинський успішно склав іспити в Першій Київській гімназії, а в червні отримав свідоцтво про закінчення гімназійного курсу та дістав право вступити до університету. Однак Сергієві довелося чекати ще цілий рік, бо до університету приймали лише з сімнадцяти років (Сергієві на той час виповнилося лише шістнадцять років). Його прохання про дострокове складання вступних іспитів було відхилене, і він не був прийнятий до Київського університету. Вдалося потрапити до цього навчального закладу лише через рік, в 1867 р.

Сергій Подолинський був зарахований на природниче відділення фізико-математичного факультету Київського університету (також при вступі він підписав зобов'язання не входити в масонські ложі і таємні товариства). Навчання в університеті та перебування Сергія в когорті студентів з різними поглядами поступово утверджували його світоглядну позицію. Він навчався в Київському університеті протягом чотирьох років (1867–1871) і блискуче склав випускні іспити. Згодом з дозволу Ради університету він почав готувати кандидатську дисертацію (тема дисертації «Синтез цукрів»). 24 листопада 1871 р. Сергій Подолинський отримав диплом кандидата природничих наук.

Але постійна наукова діяльність та старанність на навчальному полі не заважали Сергію мати зацікавлення поза університетом.

С. А. Подолинський почав контактувати з «неблагонадійними» студентами. Перед вступом Сергія Андрійовича Подолинського Київський університет Св. Володимира став передовим навчальним закладом, напевно, всієї України, а також одним із головних осередків опозиційного ліберально-демократичного руху Російської імперії. Саме зі стін Київського університету досліджуваного періоду виходили перші представники загальноросійського народництва та представники українофільської течії. Період кінця 60-х рр. XIX ст. характеризувався початком переходу від «романтизму» до «народництво-громадівства», тому можна стверджувати, що Сергій Подолинський був представником нового теоретичного напрямку, нахилу в ідеології опозиції. Ідеї Західної Європи в цей період вже мали достатнє інтелектуальне оформлення для Росії, ці ідеали стали адаптованими до російської дійсності пореформеної доби. Без сумніву, ці нові ідеї були ще недостатньо теоретично обґрунтовані та доведені, але нове покоління діячів суспільного руху (до якого дуже скоро включився і Сергій Подолинський) зуміло переосмислити і адаптувати новий «тип» мислення на нові рубежі.

Підсумовуючи питання про формування Сергія Подолинського як суспільного, культурного та політичного діяча, можна дійти висновку, що Сергій протягом свого дитинства та юності мав контакти з представниками різних освітніх, світоглядних, соціальних, економічних, національних груп. Оточення Сергія Подолинського було неоднорідним, що зумовлювало прогресивний розвиток особи у добу його молодих літ. Матеріальні статки та можливості батьків дозволили Сергієві отримати прекрасну освіту, стати одним із представників інтелектуальної еліти Російської імперії останньої третини XIX століття. Найбільший вплив на погляди Сергія справили його родинне середовище, російська література «Золотого віку», західноєвропейський культурно-просвітницький масив. Але неправильно було б говорити, що ці чинники стали єдиними. Формування світогляду відбувалося під безпосереднім впливом суспільства та культурної традиції українського селянства. Погляди Сергія доповнилися та продовжували еволюціонувати під час навчання у Київському університеті.

Наприкінці 1871 р. Микола Зібер мав виїздити у закордонне наукове відрядження, що мало на меті вивчення статистичних та економічних установ Західної Європи. Сергій Подолинський вирішив також виїхати зі своїм старшим товаришем, колегою і вчителем, офіційно – для лікування. Наслідки вчення Миколи Зібера власне і призвели до виїзду Сергія Подолинського за кордон, де його світогляд потрапив під вплив нових умов і розвивався під ефектом як загальноєвропейського руху,

так і новин з батьківщини, де продовжували діяти революційні гуртки російської молоді.

Зібер залишився у Гайдельберзі, а його молодший соратник поїхав до Парижа вивчати медицину. Тут він слухає лекції славетного професора медицини Клода Бернара. Однак не лише наукові студії приваблювали Сергія Подолинського до Парижа. У Парижі він знайомиться з видатним теоретиком російського соціалізму Петром Лавровичем Лавровим та дуже швидко стає його «найдіяльнішим і найенергійнішим помічником» [13]. Веде активну діяльність з видання революційного журналу «Вперед».

У Цюриху, в середині січня 1873 р. у Сергія чітко усвідомлюється переконання створити видавничий центр саме в цьому місті. Кулябко-Корецький так описував молодого революціонера Подолинського за часів його перебування у Цюриху: «Серед чоловіків найвидатнішою особою був С. А. Подолинський... Середнього зросту, але рухливий, досить темний блондин, з легким пушком на бороді і щоках, з відкритими світлими очима. Він приваблює до себе вже однією своєю привітною зовнішністю і жвавим темпераментом» [4]. У Цюриху Сергій стає одним із керівників «лавровців».

Перебуваючи в Цюриху, серед російських студентів, Сергій Подолинський бере активну участь у публічних доповідях і дискусіях. У списку лекцій зафіксовано заголовки двох його рефератів: «Ставлення національних до соціальних рухів в Інтернаціоналі» та «Анархія та її ставлення до сучасних рухів». Самі назви показують та розкривають головні зацікавлення Сергія Подолинського в цей час. Водночас Сергій роздобув для російської студентської бібліотеки твори Тараса Шевченка, Миколи Костомарова та інших українських письменників, а на стіні бібліотеки з'являється портрет Кобзаря.

Слід зазначити, що все більше Сергій Подолинський починає звертати увагу на українські суспільні, культурницькі рухи та українофільські ідеї. Особливе місце у цій ідеологічній трансформації належало Михайлу Драгоманову, якого Сергій знав ще по Київському університеті. Влітку 1873 р. Михайло Драгоманов прибуває на півтора місяці у Цюрих. Сергій намагався залучити його до співпраці з Лавровим, але розбіжності у поглядах не дають змоги встановити робочі відносини.

Попри широку громадську діяльність Сергій Подолинський не полишав науки. Продовжував свої медичні студії у Цюрихському університеті. Кілька семестрів він навчається там і в серпні 1873 р. випишується з університету [8].

Наприкінці листопада 1873 р. виник перший серйозний конфлікт між Сергієм Подолинським та його «впередівськими» товаришами

Смірновим та Ідельсон. Сергія обурила стаття Смірнова «Революціонери із привілейованого середовища», в якій він побачив прямий напад на себе. Тон листування втрачає дружній характер, йдуть взаємні докори і лише втручання Лаврова налагоджує відносини. Втім попереднього захоплення до «впередівців» вже не було. Наприкінці травня Сергій Подолинський посилає Лаврову свою незакінчену статтю (яка так і не була надрукована у «Вперед») та виїжджає до Росії.

З від'їздом Подолинського до Росії проходить його перехід до українофільського руху. Саме на цей період його діяльності припадає найактивніша культурна та наукова складова життя українського соціаліста.

Проходять зміни і в ідеологічних уявленнях Сергія Подолинського. Він стає українським соціалістом. Сергій вводить своє розуміння національності як зручного угруповання для економічного самоврядування тепер і, можливо, буде являти доти, поки існуватимуть різниця в мові та інші національні особливості [2]. Він починає обґрунтовувати національну окремішність українців на прикладі націоналізмів інших слов'янських народів. Сергій переймається через недосконалість і практичну неможливість реалізації програм українофільства з причин відсутності літературної мови, словника, підручників, книг. На найближчий час Подолинський вбачав за необхідне організацію за кордоном видання народних книг і журналу, з дотриманням національних особливостей і смаків. Сергій вірить, що українофільство переможе серед революційних рухів України і стане домінуючим, пошириться і на селян, і на робітників.

Новою життєвою школою для Сергія Подолинського стала широка культурницька праця в Ярославці та Києві. Хоча він ще не закінчив медичних курсів у 1874 р., та почав безкоштовно лікувати селян. Практика доповнювала університетські курси й давала багатий матеріал для своєї праці в галузі медицини та гігієни. До того ж С. Подолинський також ввечері проводив навчання серед сільських парубків, вчив їх грамоті та отримував від них інформацію про їхнє життя та проблеми.

Практична культурна діяльність Подолинського відзначалася роботою у Київській громаді та Географічному Товаристві. Підтримував зв'язки Подолинський із студентською молоддю, головував на студентських зібраннях у Київському університеті, готував доповіді на різноманітні теми. Близько сходиться з Драгомановим, стає його учнем і послідовником ідей. Протягом січня–липня 1875 р. Подолинський друкує одинадцять статей у «Київському телеграфі» на економічні, соціальні та медичні теми.

У серпні 1875 р. у Відні у друкарні болгарина Яна Ковачева виходять перші соціалістичні брошури Сергія Подолинського, які були на-

писані українською мовою. Першою була «казка» «Парова машина», яка доступною для народу мовою змальовує процес переходу від капіталістичного до соціалістичного суспільства, яке Подолинський собі уявляє у формі громадського володіння засобами виробництва. Шлях революційної боротьби вважав основним у соціально-економічних та політичних перетвореннях. «Парова машина» стала першою брошурою українською мовою утопічного характеру про соціалістичне суспільство [6]. Другою була книжка «Про бідність». У ній Подолинський зробив спробу показати народу причини соціального розшарування, виникнення бідноти. У цій роботі використано методологічні засади теорій Маркса і Лассаля. Деякі моменти взяті з «Капіталу» Маркса цілком, однак не в усьому Сергій дотримувався принципів марксизму. Як писав сам Подолинський, його брошура «Про бідність» є спробою викласти в популярній формі теорію додаткової вартості і механізм капіталістичної експлуатації з допомогою прикладів, узятих із сільського господарства й цукрової промисловості України.

Останні півроку Сергій Подолинський провів у Ярославці. Шульгін у листі до Смірнова так описав його життя: «Він улаштував там лікарню, сам виконує в ній обов'язки лікаря і навчає дітей і дорослих. Само собою, що дозволу на відкриття школи він не брав; усе одно не дозволили б; йому подібні штуки вдаються: аристократичні зв'язки і лише йому притаманний такт допомагають йому. Звичайно, нікому іншому це не минулось б» [9]. Із сільського життя Сергій виносить розуміння проблем, які найбільше турбують селян: «здириство», тобто податки та нестача землі. Він вимушений визнати, що селяни ще далеко не соціалісти за своїми ідейними переконаннями. Аналізуючи метод прищеплення селянам соціалістичних уподобань, Сергій Подолинський говорить про необхідність бунтів, котрі підштовхнуть загальний народний рух, доводить цей факт на прикладі повстання в 1875 році в Герцеговині. У сфері освіти селян він стверджує необхідність їхнього ознайомлення з ідеями соціалістичного вчення і серйозною обробкою багатьох питань. Скептично ставиться український революціонер до можливості появи пропагандистів із селянського середовища, бо вони не матимуть необхідної освіти та повної інформації. З усього цього Подолинський робить висновок, що потрібно «прямо і відкрито, шляхом поширювання книг і шляхом усної пропаганди розповсюджувати вчення соціалізму серед селян» [10].

У травні 1876 р. Сергій Подолинський отримує диплом лікаря, виданий Вроцлавським університетом, але для визнання лікарем у Росії він наприкінці року ще раз складає іспити в Київському університеті та отримує лікарський диплом. У липні 1876 р. Сергій Подолинський працює в Києві

в денному притулку для дітей робітників і викладає на курсах медсестер, заснованих Людмилою Драгомановою та Варварою Антонович.

Громадівські справи забирали левову частку сил та енергії. Особливо після звільнення Драгоманова з Київського університету та його виїзду на Захід. Доповнив загальну ситуацію в українофільському русі Емський указ 1876 року. Громада була змушена переглянути свою видавничу діяльність. Сергій Подолинський разом з Федором Винниченком стають лідерами громади та ведуть підготовчу роботу по організації журналу за кордоном.

У 1876 р. Сергій Подолинський закінчив чергову свою працю українофільського спрямування «Про хліборобство» та надіслав її Драгоманову для доповнення та публікації. Михайло Петрович доповнив її даними про Галичину та додав історичну частину. Твір став удвічі більшим, Драгоманов його розділив на дві частини та видав у Женеві у 1877 р. по 3000 примірників кожної.

У 1879 р. виходять три праці Сергія Подолинського: «Життя і здоров'я людей на Україні», «Соціалізм і теорія Дарвіна» та «Клод Бернар» [15].

У книзі «Життя і здоров'я людей на Україні» відображено медичні погляди Сергія Подолинського. Характеризуючи обставини життя взагалі, вчений на перше місце ставив природне середовище. Він проводить аналіз повітря, води, клімату, харчування, рослинного і тваринного світу, взаємодії між ними, живою і неживою природою. Досліджував гігієну як науку, «котра має своєю метою здоров'я чоловіка й бажає не тільки оборони його од усякої шкоди, але й поступового поліпшення на дальші часи». Зосереджував увагу Подолинський у своїй праці на дитячій смертності у світі, широко користуючись демографічною статистикою та даними Паризького з'їзду гігієністів у 1878 р. Чимало місця у роботі відведено характеристиці українців у контексті системи «здоров'я і люди». Описав у загальних рисах антропологічний тип українця, природні, побутові та санітарні умови його існування. Життя і здоров'я українських селян – головна тема роздумів Сергія Подолинського в цьому творі. Подає він також свої рекомендації щодо поліпшення санітарно-гігієнічних умов. За цю працю Сергій Подолинський отримав звання «фундатора української соціоетногігієни».

У статті «Соціалізм і теорія Дарвіна» Подолинський відкидає твердження, що теорія Дарвіна суперечить соціалізму. Зауважує, що за соціалізму боротьба продовжуватиме існувати в формі боротьби за опанування природи.

На початку 1880 р. Сергій завершує чергову свою працю «Ремесла і фабрики на Україні». Це – «перша економічна історія України й одно-

часно перший український підручник політичної економії» [16]. Праця являє собою дослідження соціально-економічного розвитку краю, написана вона під впливом теорій Маркса.

Попри широку громадську та літературну роботу Сергій продовжував займатися наукою. Навесні 1880 р. у журналі «Слово» виходить стаття Подолинського «Людська праця і її роль у розподілі енергії». Згодом у інших виданнях виходять ще п'ять статей. «Це теорія, більш-менш самостійна, що подає соціалізм і закони Маркса як необхідну умову загального закону збереження енергії» [14]. Він трактує працю з двох позицій, поєднуючи економічне і природничо-наукове бачення. З приводу своєї праці Сергій провів коротке листування з Марксом. Енгельс у листах до Маркса хоча й визнавав його відкриття цінним, однак визначив, що економічні висновки Подолинського є хибними, на його думку, «зовсім неможливо виразити економічні відносини у фізичних мірах» [5]. Саме це дослідження привертає найбільшу увагу серед наукових пошуків Подолинського. Теорія Сергія Подолинського привернула увагу дослідників як природознавчих, так і суспільних наук.

Етапною не лише в біографії вченого, а й розвитку соціалістичної думки в Україні була складена Сергієм Подолинським, Михайлом Драгомановим та Михайлом Павликом «Програма», опублікована в «Громаді» № 1 за 1880 р. У «Програмі» визначено політичні, економічні та культурні вимоги українства: рівноправ'я чоловіків та жінок, свободи слова, печаті й науки, зборів і товариств; автономії кожної громади, повної самостійності для вільної спілки громад в усій Україні; доступність засобів виробництва для товариств і громад селян та робітників; розвиток науки, доступність освіти, свобода віросповідання; скасувати державне військо і утворити громадське козацтво (остання теза показує живучість «козацького міфу» навіть серед діячів 70–80-х рр. Також у «Програмі» подано територію, під якою її укладачі розуміють Україну: «...від верху р. Тиси в теперішнім Угорським королівстві, на заході сонця, до р. Дон на сході й Кубанську землю в теперішнім Російським царстві, – від верху р. Нарева на півночі до Чорного моря на півдні, – усю ту землю, де гурт народу говорить українською мовою...» [3]. Саме в цей час Подолинський фактично самостійно почав фінансувати «Громаду» і сподівався зробити її рупором власних поглядів (власне «Програма» написана під значним впливом позиції Сергія Подолинського) на соціально-демократичний рух і його завдання в Україні. Він був головним оборонцем радикального напрямку програми.

Восени 1880 р. Сергій Подолинський стає членом Лангдоцького географічного товариства, читає на ньому серію доповідей про сані-

тарні проблеми в Україні. Під час останнього виступу, 19 січня 1881 року, автор дістав «теплі gratulacii», а тексти доповідей були надруковані в «Бюлетені» товариства та окремою вибіркою [11].

Однак починаються негаразди зі здоров'ям та значні сімейні проблеми. Становище настільки погіршилося, що в 1885 р. Марія Подолінська перевозить сина до Києва, де 30 червня 1891 р. Сергій Андрійович Подолінський помирає. Похований він був на Аскольдовій могилі, біля свого батька.

Сергій Андрійович вів активне творче життя. Протягом кількох років він, не покладаючи рук, активно працює у різних галузях, започатковує цілі наукові напрями, показує себе як дослідник, учений, який прагне пізнати світ, зрозуміти його. Його культурна діяльність йде в широкому полі суспільно-політичної боротьби. Він видає ряд революційних книжок, що в повній мірі відображають його суспільні, політичні, культурні переконання та показують всю багатоманітність та своєрідність трактування Сергієм Подолінським багатьох нагальних проблем тогочасного суспільства. Творчість Подолінського сприяла налагодженню зв'язків Наддніпрянщини з Галичиною. Своєю невтомною працею, Сергій утверджував революційні, соціалістичні та національно-визвольні ідеї в українському соціумі. Твори Подолінського видавалися в багатьох країнах та переведені на багато мов, були популярними та мали широкий суспільний резонанс. Велика роль належить Сергієві Подолінському в ознайомленні Європи з життям, побутом, проблемами, прагненнями українського народу, з представленням України широкому науковому та суспільному загалу Західної Європи. Науковий доробок Сергія Подолінського ще й до сьогодення видається актуальним, ідеї, що їх утверджував український науковець, продовжують вивчатися та розроблятися.

Бібліографічні посилання

1. Злупко С. М. Сергій Подолінський – учений, мислитель, революціонер / С. М. Злупко. – Львів, 1990. – С. 20.
2. Там само. – С. 26.
3. Там само. – С. 187–191.
4. Подолінський С. А. Вибрані твори / С. А. Подолінський / Упоряд. Л. Я. Корнійчук. – К., 2000. – С. 20.
5. Там само. – С. 65–66.
6. Там само. – С. 68–80.
7. Подолінський С. А. Листи та документи / С. А. Подолінський / Упоряд.: Р. Сербин, Т. Слюдікова. – Центральний державний історичний архів України, м. Київ. – К., 2002. – С. 46–47.

8. Там само. – С. 61.
9. Там само. – С. 71.
10. Там само. – С. 260.
11. Там само. – С. 95.
12. Там само. – С. 115.
13. Там само. – С. 52.
14. Там само. – С. 292.
15. *Сербин Р.* Сергій Подолинський (1850–1891) : Вибрані твори / Р. Сербин. – Монреаль, 1990. – С. 97–120.
16. *Чесноков В. С.* Забытый научный новатор / В. С. Чесноков // Бюллетень комиссии по разработке научного наследия академика В. И. Вернадского. – М., 1994. – № 12. – С. 36.

Надійшла до редколегії 13.09.2008 р.

УДК 947.083 (477.1)

С. В. Сусоров

Херсонський національний технічний університет

ПСР І УКРАЇНСЬКЕ СЕЛЯНСТВО НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ДО ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОСПРИЙНЯТТЯ

Звернено увагу на роль і місце селянства в ідеології ПСР. Проаналізовано спроби соціалістів-революціонерів по залученню селянства на свій бік і, відповідно, ставлення українського села до цих заходів.

Рубіж ХІХ – початку ХХ століття як у Російській імперії, так і в Наддніпрянській Україні ознаменувався бурхливим громадсько-політичним рухом, соціальними заворушеннями, що закономірно привело до утворення політичних партій та організацій. Однією з найбільш активних була Партія соціалістів-революціонерів (ПСР), яка кинула виклик самодержавству, обравши своїми методами боротьби активну організаційно-пропагандистську діяльність серед широких верств населення, зокрема селянства, і терор проти представників царської влади.

Проблеми діяльності ПСР на сьогодні досить широко висвітлені у вітчизняній та зарубіжній історичній літературі [4; 6; 13; 14]. Свого часу народники привнесли свої ідеї на український ґрунт і змогли доволі швидко їх поширити [10, с. 120]. Значною мірою це зумовило